

KS. STANISŁAW JANKOWSKI SDB

„PORODZIŁA SWEGO PIERWORODNEGO SYNA...” (ŁK 2, 7)

Artykuł ten powstaje z powodu niedosytu, jakiego może doznać nieco uważniejszy czytelnik not do Łk 2, 7. Biblia Tysiąclecia wyd. 3 (1980) wskazuje, jak termin ten należy rozumieć: „W sensie biblijnym (por. Wj 13, 11–16, gdzie znaczy »poświęcony Bogu«) ze względu na prawa i przywileje, jakie pierworodny miał w rodzinie, a nie jakoby Maryja posiadała liczniejsze potomstwo. O tym, że pierworodnymi nazywano także jedynaków, świadczy pewien nagrobek starożytny z roku 5 przed Chr. z napisem »Los doprowadził mnie do końca życia wśród bólów rodzenia mego pierworodnego dziecka«”. Z kolei Biblia Poznańska wyd. 2 (1987) mówi tak: „Z określenia, że Maryja urodziła syna swego pierworodnego (*prototokon*), nie wynika, że po Nim miała dalsze dzieci, a Jezus miał młodsze od siebie rodzeństwo. Przymiotnik bowiem *prototokos* oznacza pierwsze dziecko niezależnie od tego, czy po nim przyszły dalsze, czy też było ono jedynakiem. Wynika to wyraźnie z napisu na kamieniu grobowym z Tell el-Jehudiye, czyli starożytnego Leontopolis. *Prototokos* nazwano tam pierwsze i jedyne dziecko niejakiej Arsinoe, która umarła przy jego porodzie. Napis pochodzi z 25 r. panowania cesarza Augusta, czyli z 5 r. p.n.e.”.

Odwołanie się do skądinąd cennego źródła epigraficznego nie wyjaśnia Łukaszowego tekstu, przeciwnie — zdaje się przybliżać go raczej do twierdzeń arianizmu, według którego „pierworodny” był tylko podobny do Ojca substancji. Ponadto zajmujący się Łukaszową teologią w Ewangelii Dzieciństwa Jezusa nie rozwijają w swoich opracowaniach szczegółu, że Maryja porodziła *pierworodnego* syna¹. Charakter tekstu Ewangelii każe natomiast dopatrywać się w pojęciu „pier-

¹ Por. J. Wilk, *Teologia Łukaszowej ewangelii dzieciństwa* [w:] F. Gryglewicz (red.), *Studia z teologii św. Łukasza*, Poznań 1973, 105–124; A. George, *Études sur l'oeuvre de Luc*, Paris 1978, s. 47; R. E. Brown nie zatrzymuje się w swoim komentarzu nad „pierworodnym”, zaznacza tylko, że chodzi o zapowiedź sceny ofiarowania (w. 22–40); zob. *El nacimiento del Mesias*, s. 437,

worodny” głębszej treści teologicznej. By to wykazać, należy przyrzeć się użyciom tego terminu w tekstach biblijnych i pozabiblijnych (1), pozycji pierwородnego w społeczności Izraela (2), by w oparciu o tak zebrany materiał przejść do przesłanek teologicznych (3).

1. „PIERWORODNY” W TEKSTACH BIBLIJNYCH I POZABIBLIJNYCH

Termin „pierworodny” jest znany w starożytnych tekstach tak bliskowschodnich², jak i greckich³. Najczęściej pojawia się on jednak na kartach Biblii i choćby z tej racji zasługuje na miano terminu biblijnego. „Pierworodny” (hebr. *bekor* rodz. m., *bekirah* rodz. ż.) występuje w Starym Testamencie 122 razy, jego grecki ekwiwalent (πρωτότοκος) w Septuagincie (LXX) i w apokryfach Starego Testamentu 133 razy⁴, zaś w Nowym Testamencie 8 razy⁵. Sporadycznie *bekor* oddane jest w LXX przez παιδίον (Pwt 25, 6), πρεσβύτερος (Job 1, 13. 18), πρεσβύτερα (Rdz 19, 31. 33. 34; 29, 26). Synonimem „pierworodnego” jest *gadol* „najstarszy” (Rdz 44, 12; 1 Sm 17, 28), *r’szit ’on* „pierwociny siły męskiej” (Rdz 49, 3; Pwt 21, 17), *peter rehem* „ten/ta/to, co otwiera łono matki”, czy to spośród ludzi, czy też zwierząt (Wj 13, 2. 12. 13. 15; 34, 20 Lb 3, 12; 8, 16), *jahad* „jeden”, „jedynak” (Za 12, 10; Prz 4, 3)⁶, a także *rab* „starszy” (Rdz 25, 23). Antonimy: *sa’jir* — młodszy (Rdz 19, 31n; 25, 23; 43, 33), *qaton* — mały (1Sm 14, 49), *miszneh* — drugi (1 Sm 8, 2; 17, 13). „Pierworodny” pełni w języku hebrajskim nierzadko

podobnie jak F. Gryglewicz, komentując Lk 2, 7, mówi tylko, że *pierworodny* nie oznacza, iż Maryja miała inne dzieci; autor odwołuje się do Wj 13, 2 — fragmentach o obowiązku ofiarowania *pierworodnego* Bogu, który to obowiązek Maryja dopełniła w świątyni (Lk 2, 22–24); zob. F. Gryglewicz, *Ewangelia według świętego Łukasza. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz* [PŚNT, III, 3], Poznań 1974, s. 104n.

² Zob. J. Henninger, *Premiers-nés* [w:] *Dictionnaire de la Bible. Supplément*, (dalej DBS), Paris 1928, t. VIII, kol. 461–482; W. Michaelis, πρωτότοκος, Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, red. G. Kittel, (dalej TWNT), Stuttgart 1928–1979, t. VI, s. 872n.

³ C. Spicq, πρωτότοκος [w:] *Notes de lexicographie néo-testamentaire*, Fribourg – Göttingen 1978, t. II, s. 771n.; W. Bauer, K. i. B. Aland, *Wörterbuch zum Neuen Testament*, Berlin 1988⁶, kol. 1454; W. Michaelis, πρωτότοκος, TWNT, t. VI, s. 872–882.

⁴ Z nielicznymi wyjątkami (Rdz 25, 25 p. oddaje hebr. *riszon*; Wj 34, 19. 20 — *peter*; 1Krn 5, 12; 11, 11 — *rosz*). Raz ma miejsce transliteracja słowa hebrajskiego na greckie βχωρ Ps 88 (89), 28; a raz *bekor* oddane jest przez πρωτότοκος (Syr 36, 17, tak kodeksy Aleksandryjski, Watykański i Synaicki), czyli jak w grece klasycznej, gdzie termin ten służy na oznaczenie „pierworodnego”.

⁵ W Biblii Tysiąclecia „pierworodny” występuje 128 razy, „pierwocina” 45 razy, a „pierwórdztwo” 10 razy.

⁶ *Pierworodny* bywa zastąpiony także przez *jedyny*, *jednorodzony*. jak w J 1, 18.

rolę pomocniczą w stopniowaniu, jak w Księdze Hioba (18, 13): *bekor mawet* „pierworodny śmierci”, czyli skazany na śmierć nieodwołalnie⁷; *bekorei dalim* — „najubożsi” (Iz 14, 30).

Termin *pierworodny* w Starym Testamencie występuje w trzech znaczeniach: dosłownym, prawnym i przenośnym. W znaczeniu potocznym pierworodny to ten, który się urodził jako pierwszy, odnosi się więc do pierwszego w ciągu genealogicznym potomka ludzi (zob. Pwt 21, 16; Kpł 27, 26; Lb 1, 20; Jer 4, 31), zwierząt (Wj 11, 5; 12, 29; Jer 2, 23; Iz 60, 6), a także do pierwocin owoców ziemi (Iz 28, 4; Jer 24, 2). Porównując Stary Testament z tekstami semickimi starożytnego Bliskiego Wschodu, zauważamy to samo źródło dla rdzenia *bkr* oraz te same desygnaty w postaci pierworodnych ludzi, zwierząt i plonów⁸. „Pierworodny” może oznaczać pierworodnego syna ojca (jak w Rdz 49, 3) albo matki (Wj 13, 2. 12 etc.)⁹. Stary Testament dowodzi, że termin ten może odnosić się nie tylko do pierwszego dziecka w porządku chronologicznym, naturalnym, lecz także do ustanowionego *pierworodnym* na mocy zwierzchniej decyzji, a zatem w porządku prawnym. Tak na mocy postanowienia Jahwe *pierworodnym* będzie mesjański król wykonujący władzę nad królami ziemi (zob. Ps 89, 28)¹⁰. Jeszcze ważniejsze jest złożenie „pierworodny Jahwe”, gdzie chodzi o Izraela (Wj 4, 22; por. Psalm Salomona 18, 4; 2Ezdr 6, 58)¹¹. Wreszcie na uwagę zasługuje znaczenie przenośne słowa „pierworodny”. O ile znaczenie dosłowne „pierworodnego” może być interesujące dla historyka relacji społecznych, dla etnografa czy socjologa, to teolog skupi się niewątpliwie na znaczeniu figuratywnym. Wszystkie trzy znaczenia słowa „pierworodny” mają w języku biblijnym rys wspólny — przenika je charakter religijny.

⁷ BT — „pożre mu członki — zaraza”; BP — „syn pierworodny pożre jego członki”; BW — „śmiertelna choroba zżera jego członki”; Wujek — „niech strawi ramiona jego pierworodna śmierć”; Romaniuk — „pierworodny śmierci zżera jego członki”; LXX — κατέδεται δὲ τὰ ὠρᾶτα αὐτοῦ θάνατος; Vulg — „consumat brachia illius primogenita mors”; TOB — „le premier-né de la mort dévorera ses membres”; BJ — le Premier-né de la Mort ronges ses membres”. Jak widać sens trudny do oddania, zdaniem autora tego artykułu najbliższe oryginałowi hebrajskiemu jest tłumaczenie BW.

⁸ H. Cazelles, *Premiers-nés dans l'Ancien Testament* [w:] DBS, t. VIII, kol. 483n.

⁹ Pierworodny matki występuje w trzech przypadkach: by podkreślić świętość dziecka (Wj 34, 19), by podkreślić, że nie jest on pierworodnym ojca (1 Krn 2,50; 1, 19), wreszcie aby podkreślić status matki w chwili urodzenia dziecka (Pwt 25, 6; Łk 2, 7). W przypadku bliźniąt za pierworodnego był uważany ten, który pierwszy przyszedł na świat (Rdz 25, 24–26; 38, 27–30; 1 Krn 2, 4).

¹⁰ Zob. S. Lach — J. Lach, opr., *Księga Psalmów. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz — ekskursy*, [PŚST VII, 2], Poznań 1990, s. 396; „Jak Izrael jest pierworodnym Pana wśród wszystkich narodów (Wj 4, 23), podobnie też król pośród królów. Dla tego rodzaju pierworództwa nie liczy się pierwszeństwo czasowe, lecz wyznaczenie przez Boga.” L. Alonso Schökel, C. Carniti, *I Salmi*, Roma 1993, t. 2, s. 241n.

¹¹ Porównanie karcenia Bożego do karcenia pierworodnego autor PsSal odnosi tu do Izraela.

Wszystko pierworodne „należy do Jahwe” (Wj 13, 2. 15; 22, 29; Kpł 27, 26; Lb 3, 13; 8, 17; Pwt 15, 19; Neh 10, 37)¹², tak jak winno Mu być oddawane wszystko, co najlepsze zarówno z plonów ziemi, zwierząt, jak i ludzi¹³. Dlatego pierworodnym nie wolno było się posługiwać w pracy ani z niego korzystać w inny sposób (Pwt 15, 19–23). Być może w tych dyspozycjach kryją się ślady pamięci o rzeczywistych ofiarach z wszystkiego, co pierworodne w zamierzczłych czasach na tych terenach.

Na znaczenie terminu „pierworodny” rzuca światło użycie w świecie semickim słów z tej samej kategorii semantycznej: „brat” i „siostra”. Oznacza nie tylko dzieci tych samych rodziców, ale również dalsze pokrewieństwo¹⁴. J. Łach, analizując przypadki występowania terminu ἀδελφός w Nowym Testamencie, dochodzi do wniosku, iż „Z żadnego tekstu nie wynika wyraźnie, że osoby, które określone zostają jako bracia i siostry Jezusa są dziećmi Maryi i rodzonymi braćmi i siostrami Jezusa”¹⁵. Na pytanie, czy Jezus miał rodzeństwo, można odpowiedzieć jedynie przecząco, a określenia „brat/siostra” odnoszą się do dalszych Jego krewnych. Byli to z pewnością krewni Jezusa ze strony Maryi, a prawdopodobnie dzieci Jej krewnej (w jakim stopniu pokrewieństwa, nie wiadomo) Marii, żony Kleofasa¹⁶. Użycie terminu „pierworodny” w odniesieniu do Jezusa, wskazuje w sposób oczywisty na szersze niż dosłowne znaczenie tego terminu.

Podsumowując analizę materiału językowego, dochodzimy do wniosku, że w Starym Testamencie znane było i używane nie tylko znaczenie dosłowne terminu „pierworodny” w stosunku do rodzeństwa z tych samych rodziców, ale używano go również w odniesieniu do dalszego pokrewieństwa fizycznego, a także po-

¹² Temat nieobcy również literaturze znad Morza Martwego, zob. *Zwój świętynny* (11Q 19, kol 52, l. 7–8) [w:] P. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego. Wadi Qumran — Wadi Murabba'at — Masada — Nachal Chewer*, Kraków 2000, s. 471.

¹³ M. Tsevat, כָּהֵן [w:] *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, eds. G. J. Botterweck und H. Ringgren, (dalej TWAT), Stuttgart 1973, t. I, kol. 648n. Izraelici mieli obowiązek składać ofiary najlepszej jakości (zob. Kpł 1,3; 22, 17–25; Pwt 15, 21), gdy tymczasem Malachiasz przytacza skargę Boga, iż ofiary składane Mu są wybrakowane (Mal 1, 7n.).

¹⁴ H. von Soden, ἀδελφός [w:] TWNT, t. I, kol. 144–148; J. Beutler, ἀδελφός [w:] *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, red. H. Baltz, G. Schneider, (dalej EWNT), Stuttgart 1980, t. I, kol. 67–72; V. P. Hamilton, כָּהֵן [w:] *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, red. W. A. VanGemeren, (dalej NIDOT&T), Carlisle 1997, t. I, s. 345–348; H. Ringgren, כָּהֵן [w:] TWAT, t. I, kol. 205–210.

¹⁵ J. Łach, *Dziecię się nam narodziło. W kręgu teologii Ewangelii dzieciństwa Jezusa*, Częstochowa 2001, s. 52.

¹⁶ Określenie żony Kleofasa, Marii, mianem „siostry” Maryi wskazuje z konieczności na szersze użycie terminu „siostra”, gdyż trudno sobie wyobrazić dwie córki tych samych rodziców o tym samym imieniu, skoro tradycja rabinacka zakazywała nawet nadawania córce tego samego imienia, jakie nosiła matka.

krewniostwa duchowego. Potwierdzenie tej praktyki językowej znajdujemy również na kartach Nowego Testamentu. Termin „pierworodny” wskazuje na tytuł, za pomocą którego wyrażano uprzywilejowany stan danej osoby, jej szczególną pozycję, czy to o charakterze społecznym, czy też religijnym. Zanim omówimy szerzej charakter religijny, ukážemy pozycję społeczną pierworodnego w starożytnym Izraelu oraz jaka władza i przywileje przysługiwały mu w świetle prawa Izraela.

2. PRZYWILEJE PIERWORODNYCH

U społeczeństw zamieszkujących obszary „Żyznego Półksiężycza”¹⁷, którego centralną połąć zajmował biblijny Izrael, dają się zauważyć dwie zasadnicze cechy: kult życia i dowartościowanie rodziny. Rodzina była tam naturalnym środowiskiem dla życia, jemu przyporządkowana, ale też od niej życie było zależne. Szczególną pozycję pierworodnego w rodzinie, nie tylko tej najbliższej, ale i szeroko pojętej (klan, szczep) można zrozumieć dopiero na tle „filozofii życia” starożytnego Bliskiego Wschodu. Przywileje pierworodnych są związane przez uczonych z wczesną kulturą półkoczowniczą starożytnej Mezopotamii. Z czasem, o czym świadczą przekazy sumeryjskie i babilońskie, rola pierworodnego była stopniowo umniejszana, zaś w mniej zaawansowanych materialnie nacjach — do jakich należał Izrael — proces ten następował znacznie wolniej¹⁸. Świadomość wartości życia była podstawą pozycji pierworodnego syna w starożytnych społeczeństwach Żyznego Półksiężycza.

W Izraelu pierworodny syn zachował uprzywilejowany status nie tylko w porządku obyczaju i prawa, ale również w porządku wiary. Był uważany za „pierwociny męskich sił” swego ojca (Rdz 49,3; por. 5Q252, kol. 4, frag. 5), co wiązało go silnie ze wspomnianym kultem życia. Naturalną konsekwencją tego stanu rzeczy było, że w strukturze rodzinnej zajmował on kluczowe miejsce¹⁹. Był przedłużeniem imienia ojca i punktem odniesienia dla pozostałych członków rodziny.

¹⁷ Termin „Żyzny Półksiężyc” został ukuty na określenie obszaru pomiędzy Zatoką Perską, a Doliną Nilu, zob. R. E. Brown, C. R. North, *Geografia biblijna* [w:] *Katolicki Komentarz Biblijny*, red. R. E. Brown, J. A. Fitzmyer, R. E. Murphy (red. wyd. polskiego W. Chrostowski), Warszawa 2001, s. 1834n.

¹⁸ I. Mendelsohn, *On the Preferential Status of the Eldest Son*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 1959, nr 156, s. 38–40; B. T. Arnold, בְּכֹרָה [w:] *NIDOT&T*, t. I, s. 658–659.

¹⁹ Apokryficzna *Księga Jubileuszów* (10, 14) mówi, że Noe księgę z pouczeniami aniołów dotyczącymi uzdrowień przekazał Semowi, „ponieważ kochał go bardziej niż innych synów”, zob. *Apokryfy Starego Testamentu*, opr. R. Rubinkiewicz, Warszawa 2000², 282.

Był też przedmiotem szczególnej troski wychowawczej²⁰. Świadczenia hegemonii najstarszego syna przechowały nie tylko teksty biblijne (zob. Rdz 27, 1–45; 37, 22), ale i źródła pozabiblijne²¹. Na tle uprzywilejowanej pozycji pierwszego syna zrozumiałe się staje, że jego śmierć — bardziej niż ktoregokolwiek z jego młodszych braci — uważana była za nieszczęście rodziny, dotykające zwłaszcza szczególnie ojca (Wj 4, 23; 11, 5; 12, 29. 30; 13, 15; Ps 78, 51; 105, 36; Mdr 18, 13; Za 12, 10). Z kolei złożenie w ofierze pierwszego syna stanowiło ze strony ojca maksimum heroizmu (Rdz 22, 2. 12. 16), desperacji (2Krl 3, 27) albo ekspiacji (Mi 6, 7). Pierworodny symbolizował i uosabiał najwyższą skalę wartości i możliwości wyborów w zasięgu człowieka. Tym też prawdopodobnie można wytłumaczyć, że śmierć pierworodnego weszła do formuły przekleństwa (Joz 6, 26)²².

Syn pierworodny jeszcze za życia ojca miał pierwszeństwo przed braćmi (Rdz 43, 33), zaś po dojściu do dojrzałości brał udział razem z ojcem w posiedzeniach rady. Dla najstarszego syna zarezerwowane było specjalne błogosławieństwo ojca, na mocy którego przysługiwała pierworodnemu wyjątkowa pozycja społeczna, polityczna i religijna, co trafnie oddaje formuła błogosławieństwa Izaaka wypowiedzianego nad Jakubem: „Niechaj tobie Bóg użyczę rosy z niebios i żyzności ziemi, obfitości zboża i moszczu winnego. Niechaj ci służą ludy i niech ci pokłon oddają narody. Bądź panem twoich braci i niech ci pokłon oddają synowie twej matki! Każdy, kto będzie ci złorzeczył, niech będzie przeklęty. Każdy, kto będzie cię błogosławił, niech będzie błogosławiony!” (Rdz 27, 28–29).

Po śmierci ojca pierworodny syn stawał się głową rodu i miał prawo do połowy jego majątku, niezależnie od tego, czy jego matkę (w przypadku wielożeństwa) ojciec kochał, czy też nie (Pwt 21, 15–17)²³. Niekiedy prawo zwyczajowe regulujące kwestię pierworództwa było zawieszane decyzją ojca, w skutek czego przywileje pierworodnego przechodziły na wybranego syna. Stary Testament przytacza nieodosobnione przypadki, gdy młodszy syn uzyskiwał prawa starszego, ale nigdy

²⁰ Forma, w jakiej zwraca się ojciec do syna w *Księdze Przysłów* „Synu mój”, każe myśleć o jedynym/jedynym synu. W literaturze międzytestamentalnej mamy już formalne wymienienie syna „jedynego/pierworodnego”, zob. PsSal 13, 9; 18, 4; w: A. Paciorek (przekł.), *Psalmy Salomona* [w:] *Apokryfy Starego Testamentu*, opr. R. Rubinkiewicz, Warszawa 2000², s. 122, 127; 4 Ezdr 6, 58 [w:] S. Mędała, *IV Księga Ezdrasza* [w:] *Apokryfy Starego Testamentu*, opr. R. Rubinkiewicz, Warszawa 2000², s. 383.

²¹ Np. *Hymn do Enlila* [w:] *Ancient Near Eastern Texts*, red. J. B. Pritchard, Princeton 1950, (wyd. 3 z suplementem, 1978), s. 574, J. Milgrom, *First-born* [w:] *The Interpreter's Dictionary of the Bible. An Illustrated Encyclopedia. Supplementary Volume*, red. K. Crim, (dalej IDB Supp.) Nashville 1976, s. 337n.

²² Wzmianka o pierworodnym w związku z przekleństwem Jozuego pojawia się w *Testimonia Jozuego* (4Q 175, l. 22 = 4Q 379, frag. 22, l. 8) [w:] P. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, op. cit., s. 123, 286.

²³ Podobne postanowienie istniało w prawodawstwie asyryjskim. Zob. Tsevat, בטר, op. cit., kol. 648; B. T. Arnold, בטר, op. cit., s. 659; J. Milgrom, *First-born*, poz. cyt., s. 337n.

nie uzyskiwał tytułu *bekor* (Szimri miał tytuł *rosz* „naczelnik” 1 Krn 26, 10n; Abiasz był *nagid* „dowódca” 2 Krn 11, 22)²⁴, dlatego, jak się wydaje, starotestamentalny prawodawca wprowadził w pewnym momencie ochronę pierworodnego przed niesprawiedliwymi decyzjami ojca²⁵. Pewna „wolność” decyzji ojca w przyznawania statusu pierworodnego wiązała się w Izraelu prawdopodobnie z sakralnością tego przywileju — to Bóg interweniował, jak wierzono, a nie człowiek (zob. Rdz 25, 23; 48, 19; 1Krn 28, 4; 1Krl 2, 15)²⁶. Przywilej pierworodnego można było stracić z powodu poważnego wykroczenia, jak to miało miejsce np. z Rubenem (Rdz 35, 22; por. 49, 3–4²⁷; Lb 1, 20; 1 Krn 5, 1). Można też było się go zrzec, jak Ezaw (Rdz 25, 29–34). Oprawa kultyczna związana z wykupem pierworodnych wskazuje na ich pozycję w kontekście teologicznym.

3. PIERWORODNY JAKO TYTUŁ TEOLOGICZNY

Zarysowane tło językowe i historyczno-obyczajowe w odniesieniu do instytucji pierworodnego naprowadza na pytanie o rację, dla której Łukasz uważał za wskazane uściślić w opisie narodzin Syna Maryi, że chodziło o Jej syna „Pierworodnego”, ale i pytanie o treść samego pojęcia. Czy koniecznie należało zaznaczać ten szczegół biografii Jezusa? A jeżeli tak, to z jakich powodów? Po to, aby przygotować — jak chce wielu egzegetów — następną scenę ofiarowania w świątyni (Łk 2, 22–24)? I — w jakim sensie termin „pierworodny” został użyty przez Łukasza w 2, 7?

Nie wydaje się obojętne, dlaczego Łukasz wprowadza dookreślenie „pierworodny”. Jego intencji łatwiej się domyśleć, jeśli się przywoła opis narodzin Jana Chrzciciela, kuzyna Jezusa (Łk 1, 57), gdzie Łukasz napisał: καὶ ἐγέννησεν υἱὸν podczas gdy w 2, 7 dał καὶ ἔτεκεν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον. Nie przekonuje opinia, że ze względu na perykopę o ofiarowaniu w świątyni Łukasz wprowadził tytuł „pierworodny”²⁸. Nie dlatego Syn Maryi został nazwany *Pierworodnym*, aby uzasadnić i przygotować scenę ofiarowania w świątyni, lecz przeciwnie — ponieważ jest pierworodny, dlatego perykopa opisująca ofiarowa-

²⁴ Zob. R. de Vaux, *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, Torino 1972², s. 52.

²⁵ U. Szwarc, *Dzieci i ich wychowanie w Starym Testamencie* [w:] *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1997, s. 238–239.

²⁶ Assurpanipal, najmłodszy syn, również — jak głosi list Parpola 132 — zajął pierwsze miejsce z powodu interwencji bogów, J. Milgrom, *First-born*, *op. cit.*, s. 338.

²⁷ Dokument 4Q252, zatytułowany „Peszer do Księgi Rodzaju” dodaje do słów Jakuba następujące wyjaśnienie: „Wyjaśnia się to, że go zganił za to, że spał z Bilhą, jego nałożnicą. Kiedy powiedział: Ty jesteś moim pierworodnym [...] Ruben był na czele, pod względem kolejności [...]” P. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, *op. cit.*, s. 180.

²⁸ Tak myśli m.in. R. E. Brown, *El nacimiento del Mesias*, *op. cit.*, s. 417.

nie ma swe uzasadnienie. Można więc słusznie wysunąć przypuszczenie, że nie względy literackie mogą wyjaśnić wprowadzenie przez Łukasza tytułu πρωτότοκος.

Wyżej zostało już zaznaczone, że termin „pierworodny” jest podatny na ambiwaletność, gdyż występuje w Piśmie Świętym w znaczeniach: dosłownym, prawnym i przenośnym. Problem, w jakim znaczeniu został użyty πρωτότοκος w Łk 2, 7, nie wydaje się ani prosty, ani łatwy do rozstrzygnięcia. Jeżeli zacieśnimy rozumienie „pierworodnego” w Łk 2, 7 do znaczenia dosłownego, jak przyjmują z góry protestanci, a także wielu katolików²⁹, to stajemy przed dwoma trudnościami: albo nie sposób odeprzeć argumentów o rodzeństwie Chrystusa w oparciu chociażby o Mk 3, 31n i par., albo twierdzenie o Jego jedyności pozostanie zawieszona w próżni. Przyjęcie przenośnego sensu „pierworodny” w Łk 2, 7 pozwala te trudności ominąć, a ponadto otwiera na bogactwo teologicznej treści tego wiersza.

Podstawy do takiego kierunku myślenia dają dwa fakty: a) Łk 1, 57, mówiąc o narodzinach Jana Chrzciciela „Dla Elżbiety zaś nadszedł czas rozwiązania i urodziła syna” — a więc kondycja Jana była taka sama jak Jezusa, on też był pierworodnym — można przeto przyjąć, że autor trzeciej Ewangelii unika świadomie tytułu „pierworodny” w odniesieniu do Jana, podobnie zresztą w przypowieści o „Synu marnotrawnym”, gdzie mówi o „starszym” synu (πρεσβύτερος Łk 15, 25); b) świadomy dobór słów przez Łukasza staje się jeszcze bardziej czytelny, gdy się zważy, że w Nowym Testamencie termin „pierworodny” jest użyty wyłącznie w odniesieniu do Jezusa (Rz 8, 29; Kol 1, 15. 18; Hbr 1, 6; Ap 1, 5)³⁰. Aby właściwie odczytać sens tytułu „pierworodny” w Łk 2, 7, trzeba uświadomić sobie szczególne miejsce pierworodnego w teologii Starego Testamentu, co pozwoli wrócić do tekstów, w których termin ten w Nowym Testamencie występuje z pełniejszą świadomością treściowej nośności „pierworodnego”³¹.

²⁹ Mówiąc o Łk 2, 7 A. Feuillet stwierdza „Dans ce texte du troisième évangile, πρωτότοκος est pris en son sens ordinaire de premier enfant mâle.” *Premiers-nés. Nouveau Testament* w: DBS, t. VIII, kol. 492; Th. Zahn, *Brüder und Vettern Jesu* [w:] *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Literatur*, Leipzig 1900, t. VI, s. 225–364; zob. J. Blinzler, *I fratelli e le sorelle di Gesù*, Brescia 1974, s. 14; J. Lach, *Dziecię się nam narodziło*, *op. cit.*, 49n.; R. E. Brown przytacza dyskusję, jaką wywołał „Pierworodny” w Łk 2, 7, wcześniejszą cynika Lucjana, Helwidiusza, a spośród egzegetów współczesnych — Plumera, zob. *El nacimiento del Mesias*, *op. cit.* s. 416 n.

³⁰ Chodzi o użycie terminu w l. poj., dwa przypadki użycia go w l. mn. (Hbr 11, 28 i 12, 23) odnoszą się odpowiednio do „pierworodnych” Egiptu i Kościoła, co także wskazuje na jego znaczenie przenośne, teologiczne. Znamienne, że nie mają tych odsyłaczy główne wydania Biblii, a ma je przypis do Ps 89, 28.

³¹ Noty w wydaniach Ewangelii Łukaszowej nie podają pięciu pozostałych wystąpień tego terminu (Rz 8, 29; Kol 1, 15.18; Hbr 1, 6; Ap 1, 5; por. Hbr 11, 26 i 12, 23 oraz 12, 16).

Z teologicznej perspektywy wyjątkowa pozycja społeczna pierworodnych w Starym Testamencie miała przede wszystkim służyć Izraelowi pomocą w pamiętaniu o szczególnym charakterze relacji, jaka łączy go z Jahwe, a przez niego także całe stworzenie. Stwierdzenie, że „wszystko pierworodne należy do Pana” (Wj 34, 19; 22, 28n; Lb 18, 15n; Pwt 15, 19n; por. 4Q 251, frag. 9. 10; 11Q 19, kol. 52, l. 7–8)³², w myśl biblijnej logiki, wskazywało, że własnością Boga było także wszystko młodsze. Pierworodny w tym wypadku pełnił także funkcję znaku. Przypominał, że wszystko pochodzi od Boga i do Niego winno wracać w akcie ofiarowania i wykupu. Jahwe jest Panem życia, jest władny zarówno otwierać łono matki, jak i je zamykać (Rdz 18, 14; 30, 2; 1 S 1, 5). Człowiek winien o tym pamiętać, na pierwszym miejscu zaś Izrael — pierworodny Jahwe³³.

Status Izraela jako pierworodnego Jahwe opierał się wszakże na innej podstawie — teologicznej, dla której podwalinę stanowiły wydarzenia o charakterze historycznym. Pierworództwo Izraela opierało się na fakcie wybawienia go z Egiptu. *Raison d'être* Izraela jako pierworodnego ma swoje uzasadnienie nie w porządku stworzenia, lecz zbawienia. Izrael jest „pierwszym” ocalonym. Od niego zaczyna się historia zbawienia. Naród izraelski jako ocalony od śmierci, od zagłady stanowił odtąd własność swego Odkupiciela. Również w przypadku sensu teologicznego w najgłębszych pokładach treściowych pojęcia „pierworodny” pozostał archetyp śmierci. Na przestrzeni wieków śmierć miała stanowić ważny moment w doświadczeniu historycznym Izraela, jak i w perspektywie eschatologicznej. Dzięki temu Izrael ma głęboko wyryte w świadomości, że jest narodem nieustannie ratowanym od zagłady, od unicestwienia³⁴. Geneza jego tytułu „pierworodny” ma

³² Została wyrażona w ten sposób idea świętości wszystkiego, co pierworodne. Ofiarowanie pierworodnego Panu było regulowane szczegółowymi przepisami. Zainteresowani tym zagadnieniem mogą skonsultować chociażby J. Milgrom, *First-born* [w:] IDB Supp, s. 338; V. H. Kooy, *First-born* [w:] *The Interpreter's Dictionary of the Bible. An Illustrated Encyclopedia*, General Editor G. A. Buttrick, (dalej IDB), Nashville 1962, t. 2, s. 271; P. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, op. cit., s. 178, 471.

³³ Izrael jako *pierworodny Jahwe* przewija się przez teksty apokryficzne i teksty w rękopisach znad Morza Martwego. W dokumencie zatytułowanym *Słowa Ciał Świecących* czytamy: „Tylko twe imię [wspo]minaliśmy, gdyż na swą chwałę stworzyłeś nas i synami ustanowiłeś nas sobie na oczach wszystkich narodów. Gdyż wołałeś [na I]zraela: „Mój synu, mój pierworodny”, i napominałeś nas tak, jak człowiek napomina swego syna.” (4Q 504, frag. 1–2, kol. 3, l. 4–7) [w:] P. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego*, op. cit., 383.

³⁴ Dla tradycji jahwistycznej pierworodny — a takim był również Izrael, choć w sensie przerośnym — był wystawiony na działania anioła Niszczyciela (*mashit* — Wj 12, 23; 2S 24, 16), w związku z czym istniał obrzęd wykupu pierworodnych, zob. H. Cazelles, *Premiers-nés dans l'Ancien Testament* [w:] DBS, t. VIII, kol. 485n. W tym samym kontekście należy prawdopodobnie umieścić tajemniczy epizod z Mojżeszem, którego ocaliła żona, dokonując obrzezania syna. Zob. S. Łach, *Księga Wyjścia. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz* [PŚST, I, 2], Poznań 1964, s. 113n; *ibidem*, ekskurs *Oblubieniec krwi w Wj 4, 24–26*, s. 313–315;

więc wydzźwięk bardzo dramatyczny, jak wszystko zresztą, co ma związek z ideą ocalenia, zbawienia.

Status Izraela to być szczególną własnością Jahwe (Wj 19, 5; Pwt 4,20; 7, 6; 9, 26. 29 etc.), Jego wyłącznym dziedzictwem (Wj 34, 9; Pwt 32, 9)³⁵. Wobec Izraela jako wybranego i pierworodnego Bóg obawia się jako „Ojciec” (Wj 4, 22; Pwt 32, 6. 18. por. w. 15 i 37³⁶; Oz 11, 1), z czego nie wyłącza także Efraima (Jer 31, 9); „pierwszym plonem Jego zbiorów” (Jer 2, 3).

Analogicznie do pierworodnego w jego kondycji naturalnej, Izrael jako pierworodny Jahwe cieszył się przywilejami z tą godnością związanymi, choć ponosił też konsekwencje związanych z nią obowiązków i odpowiedzialności: miał reprezentować swego Ojca wobec innych narodów i być przedłużeniem Jego Imienia na ziemi; miał Mu oddawać należną cześć (Wj 4, 22n; Syr 36, 14) oraz być Jego świętym narodem, królestwem kapłanów³⁷. Idea pierworództwa Izraela stanie się prawdopodobnie później źródłem dwóch komplementarnych względem siebie tematów: powszechnego kapłaństwa Izraela (Wj 19, 6; por. 1P 2, 9)³⁸ i jego mesjańskości³⁹. Będą one strukturą nośną dla Izraela w czasach próby jego wiary, niewoli, prześladowań i rozproszenia.

³⁵ F. Dreyfus, P. Grelot, *Dziedzictwo* [w:] *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań 1072, s. 243–247.

³⁶ W mitologii pogańskiej występuje motyw drzewa i kamienia rodziciela (Jer 2, 7); zob. H. Ringgren, ✕ [w:] TWAT, I. kol. 17n.

³⁷ *Księga Jubileuszów* jako cel wybrania Izraela przez Boga na pierworodnego wskazuje obowiązek zachowywania szabatu, podobnie jak aniołowie w niebie: „Oto ja wydzielałam dla siebie jeden naród spośród wszystkich narodów. Oni także będą zachowywać szabat. [...] Ze wszystkich, które widziałem, wybrałam plemię Jakuba. Ustanowiłem je jako mego pierworodnego syna i poświęciłem je dla mnie na wieki wieczności. Dam im poznać dzień szabatu, tak by mogli powstrzymać się tego dnia od wszelkiej pracy” (Jub 2, 19–20; por. 4Q 216, frag. 1, kol 7), A. Kondracki (przeł.) [w:] R. Rubinkiewicz (opr.), *Apokryfy Starego Testamentu*, Warszawa 2000², 266; P. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego, op. cit.*, s. 161.

³⁸ Z czasem służbę kapłańską pierworodnych zastąpiła służba lewitów (Lb 3, 12. 13. 40–50; 8, 16), jednakże idea Izraela jako rodziny Jahwe pozostała nadal żywa. Podtrzymany został wykup pierworodnych za cenę 5 sykli srebra (Lb 3, 45n; 18, 15n), które były wręczane kapłanowi jako temu, który „za” pierworodnego pełnił służbę przed Jahwe.

³⁹ Ideę, że cały Izrael jest Mesjaszem, rozwinęła refleksja rabinacka w reakcji na przyjęcie przez chrześcijaństwo jako fundamentalnej prawdy swej wiary Jezusa jako Mesjasza. O dyskusji w tradycji rabinackiej na temat Mesjasza, zob. E. E. Urbach, *The Sages. Their Concepts and Beliefs*, Cambridge, Ma, 1994, s. 649–692; R. J. Z. Werblowsky, *Messianism* [w:] *Contemporary Jewish Religious Thought. Original essays on critical concepts, movements, and beliefs*, eds. A. A. Cohen, P. Mendes-Flohr, New York – London 1988, s. 597–602. Na Izrael jako osobowość zbiorową (*corporative personality*), zostały rozciągnięte prerogatywy Sługi Jahwe, czyli cierpiącego Mesjasza; zob. S. H. T. Page, *The Suffering Servant between the Testament's* [w:] NTS 1985, nr 31, s. 481–495; H. Haag, *Der Gottesknecht bei Deuterijesaia*, Darmstadt 1985; C. R. North, *Servant of the Lord* [w:] IDB, t. IV, s. 292–294.

Pierworództwo Izraela z tytułu wykupienia z Egiptu miało z czasem znaleźć swoje przełożenie na praktykę religijną wykupywania pierworodnych⁴⁰. Praktyka ta pełniła dwie funkcje: jedną o charakterze konfesyjnym — wyznania, że każdy Izraelita należy do Jahwe; i funkcję o charakterze pragmatycznym — wspomagać świadomość każdego pokolenia o godności bycia pierworodnym. Tę funkcję pełni *hagada* paschalna (Wj 13, 14–16)⁴¹. Pierworództwo Izraela w świetle Nowego Testamentu stało się typem pierworodnych Kościoła (Hbr 12, 23). Historia Izraela jako pierworodnego w dziejach zbawienia, jak i język Starego Testamentu, który wyrasta z doświadczenia religijnego Izraela, naprowadzają na zrozumienie tytułu „Pierworodny” odniesionego do Syna Maryi.

4. CHRYSZTUS JAKO PIERWORODNY

Wracając do omawiania teologicznych treści związanych z pierworodnym w Nowym Testamencie, podkreślmy najpierw historyczność Jezusa Chrystusa, bowiem teologia biblijna wyrasta z wydarzeń historycznych. Możemy mówić o Jezusie, jako o Pierworodnym, czyli jako o postaci historycznej przez fakt Jego narodzin, czyli przez to, iż Maryja wydała Go na świat. Wydarzenie to miało miejsce w Betlejem za czasów cesarza Augusta i króla Heroda⁴². Historyczność Jezusa widziana „od strony” Maryi, otrzymuje dodatkowy rys szczególny — Jezus

⁴⁰ Nie wszystkie rodziny miały pierworodnych, co wykazał spis ludności przeprowadzony przez Mojżesza (Lb 1, 45; 3, 43). Pierworodnych od miesiąca do 21 roku życia było 22 273 (na 603 550 Izraelitów powyżej 21 roku życia), podczas gdy lewitów było 22 000, 273 pierworodnych musiało być wykupionych (Lb 18, 15) za cenę 5 syklów srebra. Zob. S. Łach, *Księga Liczb. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz — ekskursy*, [PŚST, II, 2], Poznań 1970, s. 81n. Lewici nie byli wykupywani, gdyż należeli do Jahwe i pełnili przed Nim służbę w imieniu całego Izraela. Nie było natomiast obowiązku przedstawiania dziecka w Przybytku z okazji jego wykupu. Ten zwyczaj będący wyrazem pobożności wszedł po niewoli babilońskiej (zob. Neh 10, 36n). Natomiast matka po urodzeniu dziecka miała obowiązek poddania się obrzędowi oczyszczenia, co szczegółowo regulował przepis zawarty w Kpł 12, 2–8.

⁴¹ Nacisk położony na obowiązek pamiętania o przeszłości, dowodzi o znaczeniu pamięci dla zachowania przez Izrael tożsamości pierworodnego wśród odkupionych.

⁴² Problem chronologii narodzin Chrystusa należy do najbardziej dyskutowanych, aby się o tym przekonać, wystarczy zajrzeć do E. Schürera, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. — A.D. 135)*, Edinburgh 1973, t. 1, s. 399–427; F. Gryglewicz, *Ewangelia według świętego Łukasza. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz*, [PŚNT, III, 3], Poznań 1974, s. 102–103.

jest *Jej* Synem Pierworodnym i Jedynym⁴³. Druga ważna konstatacja – termin „pierworodny”, który nas interesuje, w Nowym Testamencie odnosi się tylko do Chrystusa. Dookreślenia w Rz 8, 29; Kol 1, 15.18 i Ap 1, 5, jak się przekonamy niebawem, pełnią funkcję uściśleń, dopowiedzeń, rzucając istotne światło na jego treść. Choć z punktu widzenia chronologicznego wcześniejsze (poza Ap 1, 5 prawdopodobnie), w Łk 2, 7 odnajdują swoją rację bytu i pełnionej roli.

Ta sytuacja naprowadza na pytanie o źródło inspiracji Łukasza. Co skłoniło Łukasza, aby wprowadzić ten tytuł zaraz na początku biografii Jezusa i co chciał przez to powiedzieć? Czy autor trzeciej Ewangelii przez tytuł „Pierworodny” chciał podkreślić miejsce Tego Dziecięcia w całokształcie historii zbawienia? Nie wdając się w subtelne analizy materiałów źródłowych, można uznać za najbardziej prawdopodobne źródło Jezusowego tytułu πρωτότοκος w Łk 2, 7 myśl chrystologiczną św. Pawła, którego Łukasz był uczniem⁴⁴. Znając chrystologię swego mistrza, Łukasz uznał tytuł *Pierworodny* za najbardziej trafny i charakteryzujący Jezusa, wykorzystując go w swej Ewangelii Dzieciństwa. Przedstawiając Jezusa jako Pierworodnego jednocześnie przygotował scenę ofiarowania w świątyni. Tak więc, aby lepiej zrozumieć intencję Łukasza ukazującego Jezusa już u progu ziemskiego życia jako „Pierworodnego”, musimy odwołać się do zaplecza w postaci chrystologii św. Pawła

Fundamentem chrystologii św. Pawła jest stwierdzenie, które znajduje się w Liście do Galatów: „Gdy jednak nadeszła pełnia czasu, zesłał Bóg Syna swego, zrodzonego z niewiasty, zrodzonego pod Prawem, aby wykupił tych, którzy podlegali Prawu, abyśmy mogli otrzymać przybrane synostwo” (Gal 4, 4–5). Tak więc Jezus, będąc Synem Maryi, jest najpierw Pierworodnym i Jednorodzonym Synem Ojca Niebieskiego. To Jego Ojciec wprowadza na świat drogą ludzkich narodzin (Hbr 1, 6). Nie zatrzymujemy się nad problemem, który podejmują w związku z tym niektórzy (m.in. A. Vanhoye), skupiając się na znaczeniu soteriologicznym i mesjańskim terminu πρωτότοκος⁴⁵. Podkreślić wszakże w tym miejscu trzeba, że z tekstem Heb 1, 6 kojarzy się zwrot Jezusa „Ojciec mój”,

⁴³ Bycie „pierworodnym” z punktu widzenia semantyki — przypomnijmy — tylko dopuszcza, a nie zakłada młodsze rodzeństwo. Jezus mieści się w pełni w tym przedziale znaczeniowym wyrażenia „pierworodny”. Rodzeństwo naturalne w niczym nie umniejsząłyby Jego godności ani nie przeszkodziłyby w wypełnieniu misji Odkupiciela. Jednakże Jego pierworództwo wpisuje się w ekonomię znaku, który w porządku Objawienia pełni kluczową rolę naprowadzania na wnioski o charakterze nadprzyrodzonym — oprócz ziemskiego powołania i zadania istnieje jeszcze rzeczywistość duchowa, dla której ta pierwsza jest ikoną — pomocą „dydaktyczną” we wnikaniu w świat ducha.

⁴⁴ Na ten temat istnieje wszakże dość szeroka dyskusja; zob. chociażby: A. R. Carmona, *Opera do Luca (Lc.-Atti)* [w:] R. A. Monasterio, A. R. Carmona, *Vangeli sinottici e Atti degli Apostoli*, Brescia 1995, s. 318 [Bibliogr.].

⁴⁵ Zob. A. Feuillet, *Premiers-nés. Nouveau Testament* [w:] DBS, t. VIII, kol. 496–498.

którym w Ewangeliach zwraca się do Boga⁴⁶. Obecną w przytoczonym właśnie sposobie mówienia Jezusa o sobie i Ojcu relację, uwidaczniają również teksty Nowego Testamentu z tytułem „Pierworodny”.

Pierwszy tekst to Rz 8, 29. Jezus jest tu nazywany przez św. Pawła πρωτότοκος ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς — „pierworodnym pośród wielu braćmi”. Kogo miał na myśli św. Paweł? Kontekst, w którym ta syntagma się pojawia, porusza zagadnienie predestynacji, tak ważne dla świata protestanckiego. Można się wszakże zgodzić z A. Feuilletem, że „pierworodny” w Rz 8, 29 jako tytuł chrystologiczny, bliski Kol 1, 18 i Ap 1, 5, wyraża aspekt czasowy — Chrystus jest pierwszym wśród ludzi, dla których jest On zasadą adopcji, a Jego uwielbienie — źródłem chwały wszystkich innych⁴⁷. Od strony praktycznej Rz 8, 39 wyraża myśl, że — jak trafnie to ujął J. A. Fitzmyer — „Zgodnie z Bożym planem zbawienia, chrześcijanie mają odzwierciedlać obraz Chrystusa poprzez coraz pełniejszy udział w jego zmar-twychwstałym życiu (zob. 8, 17; 2 Kor 3, 18; 4, 4–6; Flp 3, 20–21)”⁴⁸.

Kluczowy dla omawianego tutaj tematu — Chrystus jako Pierworodny — jest niewątpliwie tekst Kol 1, 15: πρωτότοκος πάσης κτίσεως — „pierworodny wszelkiego stworzenia”⁴⁹. Nie ma potrzeby udowadniać bogactwa treści, a także problemów natury egzegetycznej i teologicznej Kol 1, 15, na co wskazuje obszerna literatura. Wystarczy, że odnotujemy za A. Feuilletem, iż św. Pawłowi najprawdopodobniej nie chodziło o rozróżnienie między Chrystusem wcielonym i pre-egzystującym. *Pierworodny* zachowuje odniesienie do wymiaru kosmicznego, a zarazem posiada znaczenie jak najbardziej ogólne. Paweł prawdopodobnie czynił w tym miejscu aluzję do pierworództwa Chrystusa w historii zbawienia zawartej w następnych tekstach, gdzie widoczne są bardziej uszczegółowione przymioty Chrystusa (Kol 1, 18 i Ap 1, 5)⁵⁰.

⁴⁶ „Ojciec mój” w ustach Chrystusa pojawia się w Nowym Testamencie około 40 razy.

⁴⁷ „Le titre premier-né, assigné au Christ en ce passage, implique avant tout la primauté dans l'ordre temporel, ce qui permet au Christ d'être pour les autres hommes principe d'adoption filiale, sa glorification étant elle aussi la source de toutes les autres glorifications”. Na drugim miejscu tytuł ten uwzględnia „braci”. Chrystus pozostaje Panem tych, którzy stali się Jego braćmi, gdyż idea wyższości Chrystusa w języku biblijnym jest nierozłączna z pojęciem pierworodnego. A. Feuillet, *Premiers-nés...*, *op. cit.*, kol. 495.

⁴⁸ J. A. Fitzmyer, *List do Rzymian* [w:] *Katolicki Komentarz Biblijny*, red. R. E. Brown, J. A. Fitzmyer, R. E. Murphy, (red. wyd. polskiego W. Chrostowski), Warszawa 2001, s. 1299.

⁴⁹ Tak BP i BW; BT — Pierworodnym wobec każdego stworzenia; Romaniuk — P. w stosunku do wszelkiego stworzenia; Popowski — P. całego stworzenia. Obszerne omówienie, zob. A. Feuillet, *Premiers-nés...*, *op. cit.*, kol. 500–512. Na temat hymnu w Kol 1, 15–20 zob. H. Langkammer, *Hymny chrystologiczne Nowego Testamentu. Najstarszy obraz Chrystusa*, Katowice 1976, s. 41–66.

⁵⁰ „S. Paul ne distinguant pas nettement entre Christ incré et Christ incarné, le titre de »premier-né de toute créature«, sans cesser de se rapporter d'abord et avant tout au rôle cosmique du Christ, revêt une portée absolument générale”; A. Feuillet, *Premiers-nés...*, *op. cit.*, kol. 511.

W kolejnych, bliskich sobie pod względem formy wersjach, w Kol 1, 18 i Ap 1, 5, podkreślone jest powiązanie Chrystusa z „umarłymi”. Oba teksty zawierają tę samą ideę pierwszeństwa Chrystusa, ale w każdym z tych tekstów na inny aspekt położony jest akcent. „Pierworodny spośród umarłych” (Kol 1, 18) podkreśla doświadczenie paschalne Chrystusa, jedyne w swoim rodzaju, jakiego nie posiadał żaden powrót zmarłych do życia na ziemi wymieniony w Starym i Nowym Testamencie (2Krl 4, 31–36; Mt 9, 18–26 i par.; Łk 7, 11–17; J 11, 1–44; Dz 9, 36–42; 20, 7–12). Zmartwychwstanie Chrystusa to przejście przez śmierć do pełni życia. Stąd stanowi ostateczne zwycięstwo nad śmiercią. Wejście do świata niebieskiego czyni z Jego zmartwychwstania w historii zbawienia wydarzenie o charakterze fundamentalnym, a zarazem rękojmię końcowej Paruzji. Kol 1, 18 ukazuje Jezusa jako „Pierworodnego” także „wewnątrz” rzeczywistości niebieskiej. Jego zmartwychwstanie jest początkiem nowego stworzenia, nowej ludzkości, początkiem powszechnego zmartwychwstania. Tym samym formuła ta jest wyznaniem, że Chrystus rozpoczął już ów ostateczny etap historii stworzenia — etap eschatologiczny, zwany też „pełnią czasów”. Przywodzi to sformułowanie bliski treściowo tekst z 1Kor 15, 20, gdzie Chrystus nazwany jest ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων, „pierwocinami tych, co zasnęli”.

Podobny pod względem formy zwrot z Ap 1, 5 — różni się tylko brakiem ἐκ „spośród” — wyraża treść znacząco inną: Chrystus jest „Pierworodnym umarłych”. Chodzi w tym tekście o proklamację władzy Chrystusa nad zmarłymi. Apokalipsa to księga rekapitulująca historię zbawienia, której głównym Protagonistą jest Bóg w swoim Synu, będącym — wśród rozlicznych tytułów przyznanych Mu w tej księdze — Pierworodnym umarłych, a także „Władcą królów ziemi” (por. Ps 89, 38. 28)⁵¹.

Występujący w Nowym Testamencie — poza Łk 2, 7 — termin „Pierworodny” ukazuje Chrystusa w Jego dziejowej misji jako Przyczynę stworzenia, życia i wspólnoty zbawionych. Tytuł ten wyraża przede wszystkim istotny punkt chrystologii, a nie szczegół biograficzny, dlatego po tym ważnym dla nas stwierdzeniu powróćmy do „Pierworodnego” w Łk 2, 7.

W perykopie sąsiadującej ze sceną narodzenia, czyli Łk 2, 20–40, tekst opisuje scenę ofiarowania Dzieciątka Jezus w świątyni. Tytuł „Pierworodny” nie jest już tam użyty, chociaż jego obecność byłaby czymś naturalnym i logicznym. Za to można dostrzec odwołanie się do niego w instytucji wykupu (zob. Wj 13, 2. 12.

⁵¹ Czy autor tekstu Apokalipsy mógł być pod wpływem Kol 1, 18, niektórzy wątpią; taką możliwość zdaje się jednak potwierdzać Ap 3, 14, gdzie zbieżność z Kol 1, 15 (ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ) nie wygląda na przypadkową. O Chrystusie i Jego tytułach w Apokalipsie, zob. A. Jankowski, *Apokalipsa św. Jana. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz*, [PŚNT, 12], Poznań 1959, 114–116; J. Comblin, *Le Christ dans l'Apocalypse*, Tournai 1965.

15). Łukasz kładzie nacisk na przedstawienie Dziecięcia Jezus w świątyni i na Jego poświęcenie Panu (w. 22n). Jako Pierworodny — jak spostrzegają niektórzy — Jezus nie został wykupiony, lecz oddany Bogu, jak niegdyś Samuel (1 S 1, 22n). Przypomni o tym swoim rodzicom w scenie znalezienia w świątyni (Łk 2, 49).

W odniesieniu do omówionych tekstów Nowego Testamentu, gdzie tytuł „Pierworodny” dopełniony jest — jak to nazwaliśmy — „uściśleniami” (Rz 8, 29; Kol 1, 15; Kol 1, 18; Ap 1, 5), Łukasze użycie terminu πρωτότοκος w formie absolutnej niejako rekapitułuje wszystkie te odniesienia i każe widzieć jako tytuł Chrystusa *par excellence*. W ten sposób Łukasz chciał podkreślić, że tytuł „Pierworodny” przysługuje Chrystusowi, i tylko Jemu, w najpełniejszym sensie. W świetle tej konstatacji wszelkie pierworództwo w porządku stworzenia jest tylko cieniem Jego godności jako Pierworodnego, podobnie jak wszelka godność, jaką człowiek się cieszy, czerpie swą podstawę z Chrystusa, Nowego Adama, Człowieka doskonałego (por. Rz 5, 15–17). Można zatem powiedzieć, że w Łk 2, 7 Chrystus dzierży tytuł „Pierworodnego” jako przedstawiciel stworzenia, wspólnoty zbawionych i przeznaczonych do życia wiecznego, pozostając w swej Boskiej naturze Pierworodnym, w takim samym zresztą znaczeniu, w jakim nazywa Go Jan μονογενής τοῦ πατρός (J 1, 14. 18; 3, 16. 18; 1 J 4, 9)⁵².

Tak więc w Ewangelii według św. Łukasza Jezus jest ukazany jako należący do Boga z podwójnego tytułu: jako Jego Jednorodzony Syn, określony też jako „Święty”, gdyż poczęty z Ducha Świętego (Łk 1, 35), a jednocześnie w sensie historycznym jako „pierworodny” Syn Maryi na mocy naturalnego i starotestamentalnego prawa (Łk 2, 23; por. Wj 13, 12; 34, 19).

ZAKOŃCZENIE

Z analizy materiału językowego, historycznego i teologicznego tak Starego, jak i Nowego Testamentu zdaje się wynikać, że tytuł „pierworodny” w Łk 2, 7 znajduje się dokładnie w centrum teologicznej myśli biblijnej. Stanowi swoistą *klimax* wszystkiego, co podprowadzało pod narodzenie Jezusa jako Syna pierworodnego Maryi, a zarazem punkt wyjścia dla refleksji pierwotnego Kościoła, który formę historyczną dotyczącą narodzin Chrystusa w Betlejem ubogacił sformułowaniami pełniącymi funkcję „dopowiedzeń”.

⁵² Łukasz, który „zna” pojęcie „jednorodzony”, używa go wyłącznie w sensie dosłownym (zob. Łk 7, 12; 8, 42; 9, 38).

⁵³ Chodzi o czasokres co najmniej 40 lat (Rz — ok. 57 r., Ap — po 95 r., w międzyczasie — Kol — 60–62? i Łk — po 80 r.) i przestrzeń od Antiochii? (Łk), Patmos (Ap), Grecja (Rz), Rzym? (Kol).

W trakcie formowania się tekstów Nowego Testamentu temat natury Chrystusa poważnie nurtował Kościół określający siebie jako „Kościół pierwotnych zapisanych w niebiosach” (Heb 12,23) — i, jak widać po Ewangeliach, przewijał się w różnych środowiskach (zob. Mt 8, 27; Mk 4,41; Łk 8, 25). „Pierworodny” jako część tajemnicy Chrystusa, był rozpatrywany w aspekcie historycznym, kosmicznym, soteriologicznym, eschatologicznym, nade wszystko — chrystologicznym⁵³. „Pierworodny” w Nowym Testamencie ma więc przede wszystkim wydźwięk chrystologiczny. Dlatego też πρωτότοκος w Łk 2, 7 posiada charakter skondensowanej formuły konfesyjnej, podobnej do tej, której spontanicznie dali życie odkrywający pusty grób: hvge,rqh — zmartwychwstał (Mt 28,6 i par.).

W świetle powyższych wniosków wydaje się uzasadniony postulat, aby do następnych wydań tekstu Ewangelii Łukaszej włączyć odpowiadający treści teologicznej przypis do „Pierworodny” w Łk 2, 7.

Bibliografia

- Alonso Schökel L., Carniti C., *I Salmi*, t. 1–2, Roma 1993.
- Arnold B. T., בִּנְיָ [w:] *New International Dictionary of Old Testament Theology & Exegesis*, red. W. A. VanGemeren, (dalej NIDOT&T), Carlisle 1997, t. I, s. 658–659.
- Bauer W., Aland K. i. B., *Wörterbuch zum Neuen Testament*, Berlin 1988⁶, 1454.
- Beutler J., Ἀδελφός [w:] *Exegetisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, red. H. Baltz, G. Schneider, (dalej EWNT), Stuttgart 1980, t. I, kol. 67–72.
- Blinzler J., *I fratelli e le sorelle di Gesù*, Brescia 1974.
- Brown R. E., *El nacimiento del Mesias. Comentario a los Relatos de la Infancia*, Madrid 1982.
- Brown R. E., North C. R., *Geografia biblijna* [w:] R. E. Brown, J. A. Fitzmyer, R. E. Murphy (red. wyd. pol. W. Chrostowski), *Katolicki Komentarz Biblijny*, Warszawa 2001, s. 1931–1860.
- Carmona A. R., *Opera do Luca (Lc.–Atti)* [w:] R. A. Monasterio, A. R. Carmona, *Vangeli sinottici e Atti degli Apostoli*, Brescia 1995, s. 237–329.
- Cazelles H., *Premiers-nés dans l'Ancien Testament* [w:] *Dictionnaire de la Bible. Supplément*, red. L. Pirot, A. Robert, (dalej DBS), Paris 1928, t. VIII, kol. 482–491.
- Comblin J., *Le Christ dans l'Apocalypse*, Tournai 1965.
- Dreyfus F., Grelot P., *Dziedzictwo* [w:] *Słownik teologii biblijnej*, red. X. Léon-Dufour, Poznań 1072, s. 243–247.
- Edgar E. C., *More Tomb-Stones from Tell el Yahodieh*, „Annales du Service des Antiquités de l’Egypte” 1922, nr 22, s. 7–16.
- Feuillet A., *Premiers-nés dans le Nouveau Testament*, DBS, VIII, s. 491–512.
- Fic A., *Jezus Chrystus*, tom I: *Tajemnica dzieciństwa*, Poznań 1954.
- Frey J. B., *La signification du terme πρωτότοκος d’après une inscription juive*, „Biblica” 1930, nr 11, s. 373–390.
- George A., *Études sur l’oeuvre de Luc*, Paris 1978.
- Gryglewicz F., *Ewangelia według świętego Łukasza. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz* [PŚNT, III, 3], Poznań 1974.
- Haag H., *Der Gottesknecht bei Deuterijesaia*, Darmstadt 1985.
- Hamilton V. P., πᾶ [w:] NIDOT&T, t. I, s. 345–348.

- Henninger J., *Premiers-nés*, DBS, t. VIII, s. 461–482;
- Jankowski A., *Apokalipsa św. Jana. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz*, [PŚNT, 12], Poznań 1959, s. 114–116.
- Karris R. J., *Ewangelia według świętego Łukasza* [w:] *Katolicki Komentarz Biblijny*, red. R. E. Brown, J. A. Fitzmyer, R. E. Murphy, (red. wyd. pol. W. Chrostowski), Warszawa 2001, s. 1034–1107.
- Kooy V. H., *First-born* [w:] *The Interpreter's Dictionary of the Bible. An Illustrated Encyclopedia*, red. G. A. Buttrick, (dalej IDB), Nashville 1962, t. 2, s. 270–272.
- Kozyra J., *Jezus Chrystus jako APXH*, Katowice 2001.
- Langkammer H., Πρωτότοκος [w:] EWNT, t. III, s. 458–462.
- Langkammer H., *Hymny chrystologiczne Nowego Testamentu. Najstarszy obraz Chrystusa*, Katowice 1976.
- Lietzmann H., *Jüdisch-griechisches Inschriften aus Tell el Yehudijeh* [w:] ZNW 1923, nr 22, s. 280–286.
- Lach J., *Bracia Jezusa*, SThV 1973, nr 11, s. 257–264.
- Lach J., *Ze studiów nad teologią Ewangelii Dzieciństwa Jezusa* [w:] *Studia z Bibliistyki*, Warszawa 1978, t. I, s. 155–322.
- Lach J., *Egzegetyczne problemy Łukaszej ewangelii dzieciństwa Jezusa* [w:] SThV 1978, nr 16, s. 3–14.
- Lach J., *Dziecię się nam narodziło. W kręgu teologii Ewangelii dzieciństwa Jezusa*, Częstochowa 2001.
- Lach S., *Księga Wjścia. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz*, [PŚST, I, 2], Poznań 1964; *ibidem*, *ekskurs Oblubieniec krwi w Wj 4, 24–26*, s. 313–315.
- Lach S., *Księga Liczb. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz — ekskursy*, [PŚST, II, 2], Poznań 1970.
- Lach S., Lach J. (opr.), *Księga Psalmów. Wstęp — przekład z oryginału — komentarz — ekskursy*, [PŚST VII, 2], Poznań 1990.
- Mendelsohn I., *On the Preferential Status of the Eldest Son*, „Bulletin of the American Schools of Oriental Research” 1959, nr 156, s. 38–40.
- Michaelis W., Πρωτότοκος [w:] *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament*, red. G. Kittel, (dalej TWNT), Stuttgart 1933–1979, t. VI, s. 872–882.
- Milgrom J., *First-born* [w:] *The Interpreter's Dictionary of the Bible. An Illustrated Encyclopedia. Supplementary Volume*, red. K. Crim, Nashville 1976, s. 338.
- Muchowski P. (tłum.), *Rękopisy znad Morza Martwego. Qumran — Wadi Murabba'at — Masada — Nachal Chewer*, Kraków 2000.
- North C. R., *Servant of the Lord, The* [w:] IDB, t. IV, s. 292–294.
- Page S. H. T., *The Suffering Servant between the Testaments*, NTS 1985, nr 31, s. 481–495.
- Ringgren H., נא [w:] *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, red. G. J. Botterweck, H. Ringgren, (dalej TWAT), Stuttgart 1973, t. I, kol. 205–210.
- Apokryfy Starego Testamentu*, opr. R. Rubinkiewicz, Warszawa 2000².
- Rumak J., *Ewangelia dzieciństwa Pana Jezusa a krytycy*, [w:] RBL 1962, nr 15, s. 344–352.
- Schürer E., *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135)*, Edinburgh 1973, t. 1, s. 399–427.
- Soden H. von, Ἀδελφός [w:] TWNT, t. I, kol. 144–148.
- Spicq C., Πρωτότοκος [w:] *Notes de lexicographie néo-testamentaire*, Fribourg – Göttingen 1978, t. II, s. 771, 773.
- Szwarc U., *Dzieci i ich wychowanie w Starym Testamencie* [w:] *Życie społeczne w Biblii*, red. G. Witaszek, Lublin 1997, s. 227–247, zwił. s. 237–239.
- Szymanek E., *Ewangelia dzieciństwa (Mt 1–2; Łk 1–2)* [w:] *Wykład Pisma Świętego Nowego Testamentu*, Poznań 1990, s. 47–76.
- Tsevat M., נָבִיא [w:] TWAT, t. I, s. 643–650.
- Urbach E. E., *The Sages. Their Concepts and Beliefs*, Cambridge, 1994, s. 649–692;
- Vaux R. de, *Le istituzioni dell'Antico Testamento*, Torino 1972².
- Werblowsky R. J. Z., *Messianism* [w:] *Contemporary Jewish Religious Thought. Original essays on critical concepts, movements, and beliefs*, eds. A. A. Cohen, P. Mendes-Flohr, New York – London 1988, s. 597–602.

Wilk J., *Teologia Łukaszej Ewangelii Dzieciństwa* [w:] *Studia z teologii św. Łukasza*, red. F. Gryglewicz, Poznań 1973, s. 105-124.

Zahn Th., *Brüder und Vettern Jesu* [w:] *Forschungen zur Geschichte des neutestamentlichen Kanons und der altkirchlichen Literatur*, Leipzig 1900, t. VI, s. 225-364.

Riassunto

Nel Vangelo di Luca 2, 7 il Figlio di Maria nato a Betlemme è stato chiamato „Primogenito” il che solitamente viene inteso nel senso letterale, mentre ci sono ragioni per „sospettare” una chiara intenzione dell’Autore di attribuire a questo termine, storicamente fondato e giustificato, un senso più profondo e cioè il senso teologico. L’autore dell’articolo si è proposto di dimostrare il contenuto teologico del „primogenito” in Lc 2, 7 analizzando il materiale anticotestamentario filologico e storico nonché le ricorrenze del termine nel Nuovo Testamento. Dall’analisi eseguita risulta che Luca, in quanto storico e teologo, attribuisce al „primogenito” il ruolo di titolo cristologico carico di contenuti teologici. L’uso assoluto poi del termine „primogenito” nel Lc 2, 7 (senza elementi di spiegazione come ad es. in Rm 8, 29; Col 1, 15 etc.) invita a trattarlo quale titolo di Cristo per eccellenza. Solo Lui è *Primogenito*. Questo titolo Gli spetta per doppia ragione: in quanto Figlio Primogenito ed Unigenito del Padre celeste ed in quanto Figlio Primogenito ed Unico di Maria.

Ks. Wc

N,
ZA

Apo
chrześć
między
na okup
i Odkup
zbawier
mogliby
Boga w
dectwo
człowie
pieńczy
to być
Niewąty
kupieni
współpr
w odnie
Przy tak
Współo
pośredn
cijański
Tyr
od wiel
tołskiej
tych pe
duchow
preroga